

Prikkels erbij of minderen?

Hoe de begeleider van grote sensorische waarde kan zijn voor kinderen

Ieder mens ontvangt de hele dag door informatie vanuit zijn of haar zintuigen, welke door de hersenen worden verwerkt. Dit proces heet Sensorische Informatieverwerking (SI) of prikkelverwerking. De ontwikkeling van kinderen van alle leeftijden kan belemmerd worden wanneer dit proces niet goed verloopt door het niet adequaat reageren op prikkels of niet goed kunnen verwerken van prikkels.

Bij kinderen in het speciaal onderwijs, de jeugdhulpverlening of gehandicaptenzorg worden prikkelverwerkingsproblemen veel gezien. Bijvoorbeeld bij kinderen met autisme of ADHD (met of zonder verstandelijke beperking). Kinderen met een verstandelijke beperking vinden het vaak moeilijk te verwoorden aan welke vorm van prikkels ze behoefte hebben. Of van welke prikkels ze last hebben. Ook kinderen met gemiddelde of bovengemiddelde cognitieve mogelijkheden kunnen bijzonderheden hebben op het gebied van de sensorische informatieverwerking. Zij kunnen vaak wel aangeven waar ze last van hebben in een groep.

Wanneer de sensorische informatieverwerking niet optimaal verloopt, ontstaan allerlei leer- en/of gedragsmoeilijkheden. Dit wordt versterkt wanneer deze kinderen zich in een omgeving bevinden waarin ze veel prikkels moeten verwerken zoals in een groep. Deze situaties komen natuurlijk vaak voor: thuis binnen het gezin, op school of op de leefgroep en binnen vrijetijdsclubjes.

Uit de literatuur komen verschillende manieren van prikkelverwerking naar voren. (Dunn, 1999). Sommige mensen ervaren snel te veel prikkels. Zij worden door prikkels overspoeld (prikkelgevoelig) of

gaan actief prikkels vermijden (prikkelvermijders). Er zijn ook mensen die juist behoefte hebben aan een groter prikkelaanbod. Sommige mensen gaan dan zelf op zoek naar aanvullende prikkels (prikkelzoekers). Anderen gaan niet uit zichzelf op zoek naar die extra prikkels maar zijn erg afhankelijk van het aanbod vanuit de omgeving (gebrekkige registratie). De manier van prikkelverwerking kan per zintuig verschillen waardoor bij mensen verschillende vormen van prikkelverwerking voor kunnen komen.

Ongeacht de manier van prikkelwerking, hebben alle kinderen behoefte aan een omgeving die optimaal aansluit bij hun sensorische behoeften. Een omgeving die hen prettige prikkels biedt en zoveel mogelijk onprettige prikkels weet te voorkomen. Oftewel: een sensorisch waardevolle omgeving (de Hoog, Stultiens-Houben & van der Heijden, 2012).

Een sensorisch waardevolle omgeving wordt gevormd door vele factoren zoals de inrichting van de omgeving, de aangeboden activiteiten of de inzet van eventuele hulpmiddelen. Bij het realiseren van een sensorische waardevolle omgeving speelt de begeleider van de groep een belangrijke rol. Allereerst doordat de begeleider in staat is de omgeving op verschillende manieren aan te passen. Maar de be-

geleider is natuurlijk zelf ook een belangrijke factor voor wat betreft het prikkelaanbod in de groep. Een begeleider kan als persoon het prikkelaanbod in de groep beïnvloeden.

Om zicht te krijgen op de rol en invloed van de begeleider als prikkelbron, is het van belang om te kijken naar de manier van prikkelverwerking, alertheid en hoeveelheid/soort prikkels die bij de begeleider horen of zelf veroorzaakt worden.

■ De prikkelverwerking van de begeleider

De verschillende vormen van prikkelverwerking komen niet alleen bij de kinderen voor maar ook bij de begeleiders van een groep. Een begeleider kan een prikkelzoeker zijn, een vermijder van prikkels, een gevoelige prikkelverwerker of een gebrekkige registratie hebben (Dunn, 2008). Begeleiders kunnen zicht krijgen op hun eigen manier van prikkelverwerking door bekend te zijn met de soorten van prikkelverwerking en na te gaan op welke manier hij zelf op prikkels reageert. Is de begeleider blij met veel prikkels in de groep of probeert hij juist te veel prikkels te voorkomen? Door in gesprek te gaan met collega's over de verschillende manieren van prikkelverwerking, komen kenmerken van individuele begeleiders vaak duidelijk naar voren. Eventueel kunnen vragenlijsten ingezet worden om de manier van prikkelverwerking van een begeleider in kaart te brengen.

Wanneer je als begeleider zicht hebt op je eigen manier van prikkelverwerking, krijg je ook meer zicht op wat je kwaliteiten en valkuilen zijn binnen een groep en een team met begeleiders. Zo zal een prikkelzoekende begeleider vaak goed zijn in het verzinnen van nieuwe activiteiten of het zoeken van alternatieven als iets niet goed gaat. Een prikkelzoekende begeleider houdt van drukte om zich heen en kan meerdere activiteiten tegelijk begeleiden. Dat maakt de dag boeiend, prikkelrijk, maar soms ook onvoorspelbaar. Prikkelzoekers hebben soms moeite om routines in de groep te bewaken. Deze begeleiders hebben zelf veel prikkels nodig en houden dus van onverwachte activiteiten en variatie.

Mirthe is een enthousiaste groepsbegeleidster die altijd open staat voor nieuwe activiteiten. Binnen

het team van de leefgroep is zij vaak degene die de knutselactiviteiten en uitstapjes organiseert. Ook het versieren van de groepsruimte is haar op het lijf geschreven. Myrthe heeft er geen moeite mee als activiteiten onverwacht niet doorgaan. Tijdens het werken met de kinderen bedenkt ze ter plekke wat er gedaan kan worden. Een aantal kinderen vindt dit geweldig. Andere kinderen vinden dit juist lastig. Dat zijn kinderen die liever voorbereid worden op wat er gaat komen en die moeite hebben met het onverwacht afwijken van de bekende routine.

Begeleiders die prikkels vermijden, zijn juist erg goed in het handhaven van routines en structuur. Ze willen graag vooraf weten wat er gaat gebeuren en werken het liefst de hele dag in dezelfde ruimte zodat hun sensorische ervaringen voorspelbaarder zijn. Ze creëren kalmte en rust in de groep. Met onverwachte situaties hebben ze moeite: voorbereidingstijd helpt hen enorm. Ze ervaren snel te veel prikkels en hebben soms moeite met drukke en prikkelrijke kinderen of collega-begeleiders.

Pelle is een rustige en serieuze leerkracht. Sterke kant van Pelle is dat hij zijn handelingsplannen en leerlingenmappen altijd ruim op tijd klaar heeft. Aan het begin van het schooljaar heeft hij altijd zijn rooster al af, hij houdt er niet van om te starten zonder duidelijk overzicht over het dagprogramma. Hier steekt hij dan ook veel tijd in. Als leerkracht is hij echter het meest handelingsverlegen bij kinderen met druk en onvoorspelbaar gedrag.

Prikkelgevoelige begeleiders zijn sterk in het opmerken van kleine veranderingen in behoeften, stemming en gedrag bij kinderen. Deze begeleiders vertellen vaak wat ze aangenaam of niet aangenaam vinden, zodat anderen hier bewust van zijn en er rekening mee kunnen houden. Ze zullen dan ook zeggen als de radio te hard staat bijvoorbeeld, of als iemand te dichtbij komt zitten. Prikkelgevoelige begeleiders hebben sneller last van de alledaagse drukte in een groep. Deze begeleiders maken al snel regeltjes om te veel prikkels te voorkomen. Ze willen graag dat activiteiten op eenzelfde manier verlopen en hebben graag hun eigen werkmaterialen.

Floris werkt op een dagactiviteitencentrum voor volwassenen met een ernstig verstandelijk beperking.

Prikkels erbij of minderen?

Hij kan goed de stemming van de cliënten herkennen en kan ook naar zijn teamgenoten verwoorden wat de kleine signalen in gedrag van de deelnemers zijn waar ze op moeten letten. Floris heeft voor zichzelf duidelijk voor ogen hoe alle activiteiten moeten verlopen. Afwijken van deze routines vindt hij lastig want dat betekent dat hij mogelijk onbekende prikkels zal ervaren.

Begeleiders met een gebrekkige registratie gaan vaak zeer flexibel om met kinderen en kunnen een prettige sfeer creëren. Ze hebben veel prikkels nodig om goed te kunnen functioneren. Deze prikkels zoeken ze niet altijd zelf op. Soms schatten ze situaties waarbij ingrijpen nodig is moeilijk in of komen ze te laat op een afspraak omdat ze deze vergeten zijn. Ook kunnen ze soms de vragen om aandacht van de kinderen missen omdat ze deze niet opmerken. Doordat ze de sensorische behoeften achter gedrag niet altijd opmerken, is anticiperen op overeenkomstige situaties lastig voor deze begeleiders.

Carlijn werkt in de kinderopvang. Ze vindt het heerlijk om met een grote groep kleuters activiteiten te ondernemen. De drukte in de groep stoort haar niet maar helpt haar juist aan de benodigde prikkels. Tussen alle drukte mist ze weleens dat een kind haar naam al een aantal keren heeft genoemd. Als ze hier door een collega op wordt gewezen, is ze hier oprecht verbaasd over. Eerder werkte zij met een tierngroep waar de kinderen zich veelal zelfstandig vermaakten. Hier kwam Carlijn niet tot haar recht. Ze werd onvoldoende geprikkeld om activiteiten te gaan organiseren en kreeg als feedback van haar collega's dat ze weinig initiatief nam.

Kennis van de wijze waarop kinderen en begeleiders prikkels verwerken, kan de interacties tussen beiden meer succesvol maken. Bekeken vanuit de vier manieren van prikkelverwerking, zijn er verschillende combinaties van kind- en begeleidereigenschappen die van nature goed samen gaan, bijvoorbeeld wanneer de manier van prikkelverwerking van de begeleider en kind overeen komt. Een gevoelige begeleider zal bijvoorbeeld goed aanvoelen wat een gevoelig kind nodig heeft, een kind met een gebrekkige registratie zal mogelijk baat hebben bij een prikkelzoekende begeleider.

Verschillende vormen van prikkelverwerking kunnen zo zorgen voor een goede begeleiding. Soms kan het een extra uitdaging vormen in de interactie om goed aan te sluiten bij zowel de sensorische behoeften van het kind maar ook aan je eigen behoeften. Een uitdaging welke mogelijk aanvankelijk wat extra energie kost maar waardoor het contact veel beter zal gaan verlopen.

Alertheid

Alertheid wil zeggen dat je zodanig 'wakker' bent, dat je de mogelijkheid hebt om te reageren op de prikkels uit je omgeving. Deze alertheid verschilt per moment, per dag, per uur. Als we slapen, zijn we ons nauwelijks van prikkels bewust. Als we wakker zijn, staan we open voor informatie. De mate van alertheid speelt een belangrijke rol bij de verwerking van zintuiginformatie. Het reguleren van de alertheid is dan ook een belangrijke taak van de hersenen. Door te reguleren, stem je je alertheid af op dat wat je doet, zodat je adequaat kunt reageren. Op deze manier ontstaat een optimale alertheid. Het is bijvoorbeeld plezierig om de alertheid te laten dalen wanneer je tijdens de pauze op je werk een kopje thee drinkt. Maar als je vervolgens ziet dat de voordeur open staat en je bang bent dat een kind weggelopen is, zal een hogere alertheid ineens uitermate wenselijk zijn om te gaan kijken of dit het geval is.

Als begeleider heb je te maken met verschillende alertheidsniveaus wanneer je een groep kinderen begeleidt. De begeleider zal bijvoorbeeld na de middagpauze mogelijk wat lager alert zijn door het voedsel in de maag dat verwerkt moet worden. Het is dan ook van belang dat je de signalen van alertheid bij jezelf herkent: ben je optimaal alert, te hoog alert of juist te laag? Sluit je alertheid aan bij de activiteit die je met de groep aan het doen bent, bij het alertheidniveau van de kinderen? En als dit niet het geval is, weet je dan hoe je je alertheidniveau kunt gaan beïnvloeden? Belangrijk om er dan voor te zorgen dat je hoger alert wordt of juist dat je tot rust komt.

In het volgende schema staan een aantal aandachtspunten bij combinaties van prikkelverwerking van kinderen en begeleiders.

	Prikkelzoekend kind	Prikkelvermijdend kind	Prikkelgevoelig kind	Kind met gebrekkige registratie
Prikkelzoekende begeleider	Overeenkomstige sensorische behoeften.	Oppassen dat het kind niet overweldigd wordt en zich terug trekt. Houdt wat afstand tot het kind om onverwachte aanraking, geuren of harde geluiden te voorkomen. Van belang dat kind leert om aan te geven dat het rust wil.	Oppassen dat het kind niet overweldigd wordt. Kondig veranderingen vooraf aan. Van belang dat kind leert om aan te geven dat het rust wil.	Beiden hebben behoefte aan extra prikkels. Het kind profiteert van de extra prikkels die de begeleider biedt en zal meer actief zijn.
Prikkelvermijdende begeleider	Zorgen voor een afgezonderde plek waar het kind de benodigde prikkels op kan doen zonder dat de begeleider hier last van heeft. Maak als begeleider een dagschema met een grote afwisseling voor het kind, in materialen/ werklocaties, etc.	Overeenkomstige sensorische behoeften. Let op of de prikkels die vermeden worden door de begeleider dezelfde zijn als die van het kind. Mogelijk vermijdt het kind wel prikkels van een ander zintuig.	Begeleider biedt een gecontroleerde sensorische omgeving. Dit sluit goed aan. Opletten dat de prikkels die gecontroleerd worden door de begeleider ook aansluiten bij de prikkels waar het kind last van heeft. Prikkelgevoelige kinderen hebben wel degelijk prikkels nodig, prikkels waar ze daadwerkelijk iets mee kunnen.	Deze kinderen hebben extra prikkels nodig maar zoeken deze vaak niet zelf op. De begeleider zal deze moeten aanbieden. Voorkomen dat het kind sensorische indrukken mist doordat de begeleider deze vermijdt.
Prikkelgevoelige begeleider	De spontaniteit van deze kinderen vormt een uitdaging voor de begeleider. Aangezien de limiet van de begeleider snel bereikt is, is het van belang dat het kind voldoende extra prikkels kan krijgen zonder dat de begeleider hier last van heeft.	De regels die de begeleider stelt om de prikkels voor zichzelf te beperken, geeft tevens grenzen aan de sensorische prikkels van het kind.	Overeenkomstige sensorische behoefte. De grenzen die de begeleider biedt, geeft tevens grenzen aan de sensorische prikkels. Opletten dat de prikkels die gecontroleerd worden door de begeleider ook aansluiten bij de prikkels waar het kind last van heeft.	De regels van de begeleider zullen deze flexibele kinderen goed ondersteunen. Gevaar bestaat dat een kind met gebrekkige registratie niet aan voldoende prikkels komt om geactiveerd te worden.
Begeleider met gebrekkige registratie	Goede combinatie aangezien de begeleider geen last heeft van het hoge activiteitsniveau van het kind. De begeleider kan profiteren van de extra prikkels, maakt hem alert.	Begeleider zal geen overweldigende sensorische situaties creëren. Mis als begeleider de signalen van het kind niet! Zorg dat het kind zich niet teveel terug trekt en over het hoofd wordt gezien.	Begeleider zal geen overweldigende sensorische situaties creëren. Er bestaat een kans dat de begeleider signalen van het kind mist.	Overeenkomstige sensorische behoeften. De kinderen hebben prikkels nodig, de begeleider zal erop gericht moeten zijn om deze aan te bieden. Ook de begeleider heeft extra activiteiten nodig.

Anne begeleidt een groep kinderen die bezig zijn met een taallesje. Nadat ze de uitleg heeft gegeven op het bord en aan alle kinderen de benodigde materialen heeft uitgedeeld, bemerkt ze dat ze moeilijk rustig kan worden. De rapportvergadering die na schooltijd staat gepland, baart haar zorgen, maakt haar onrustig en zorgt dat ze wil bewegen. Aangezien het door de klas lopen de kinderen stoort, besluit ze toch te gaan zitten. Op haar stoel duwt ze zichzelf rustig enkele malen omhoog met haar handen, zodat de kinderen het niet merken. Deze prikkelstroom maakt haar al wat rustiger. Vervolgens legt ze haar handen op haar buik en laat ze haar ademhaling dalen. Hierna kan ze rustig op haar stoel de vragen van de kinderen beantwoorden, haar alertheid is gedaald.

De begeleider als prikkelbron

Als begeleider breng je op het gebied van verschillende zintuigen prikkels mee in de groep. Je bewegingen zorgen voor visuele prikkels, je stem voor auditieve, je brengt lichaamsgeur en mogelijk parfum mee de groep in. Voor sommige kinderen zullen dit prettige prikkels zijn die aansluiten bij hun prikkelbehoefte. Voor andere kinderen kun je als begeleider juist een storende prikkelbron vormen.

De invloed van de prikkels van de begeleider willen we aan de hand van de zeven zintuigen verduidelijken. Bij ieder zintuig staan voorbeelden van de soort en hoeveelheid prikkels die je als begeleider meebrengt in een groep.

Visuele prikkels

Fel gekleurde kleding, kleding van meerdere kleuren of kleding met drukke motieven geven veel visuele prikkels. Kleding van zachte kleuren, in één kleur of zonder drukke motieven geven minder prikkels. Mogelijk draag je glinsterende sierraden of veel make-up? Ook dat geeft natuurlijk veel visuele prikkels, met mogelijk per dag verschillen in kleur en hoeveelheid. Haren kunnen gekleurd zijn, er kunnen klipjes of speldjes in zijn aangebracht. Lange haren worden soms op veel verschillende manieren gedragen en soms hangen haren voor het gezicht.

Met name met je mimiek, lichaamshouding en variatie in bewegen kun je goed variëren en prikkelzoekende kinderen/kinderen met een gebrekkige registratie de extra prikkels geven die ze mogelijk behoeven.

Auditieve prikkels

Sommige begeleiders gebruiken zeer veel woorden. En wat als daarbij het stemvolume zeer hoog is en het gehanteerde tempo hoog? Veel prikkels... misschien goed voor de prikkelzoekers, maar houd ook rekening met de gevoelige kinderen en de kinderen die prikkels willen vermijden. Die komen misschien niet toe aan het luisteren naar een auditief prikkelrijke begeleider en mogelijk sluiten ze zich in zo'n geval zelfs af van de verbale instructie.

Verder zou je je kunnen afvragen of je schoenen veel geluid maken als je door de klas loopt, of dat je wel eens neuriet, zingt of andere geluiden maakt waarvan je niet bewust bent? Met name prikkelgevoelige kinderen gaan het moeilijk krijgen als de begeleider luid en onverwacht reageert op een kind dat iets doet wat niet mag. Een auditief voorspelbare begeleider kan voor veel kinderen erg aangenaam zijn.

Smaakprikkel

Als begeleider breng je zelf geen smaakprikkel mee in de groep. Wel heb je mogelijk een rol in hetgeen de kinderen in de groep eten, waardoor je toch de smaakprikkel beïnvloedt. Moeten alle kinderen in de groep hetzelfde eten of drinken? Of mogen leerlingen aangeven dat ze iets niet graag willen proeven? Zijn er keuzemogelijkheden in het aanbod waaruit het kind kan kiezen? Het kan heel leerzaam zijn om tijd te besteden aan de manier waarop eten en drinken gemaakt wordt

of hoe je de kinderen zelf spelenderwijs laat ontdekken (gebruik maken van een drinkmachine, aanbod van hard en zacht gekookte eieren tijdens Pasen, kinderen hun meegebrachte fruit laten ruilen, etc.).

Geurprikkel

Zoals gezegd is het van belang om aandacht te hebben voor de geur die je met je meedraagt zoals parfum, lichaamsgeur of deodorant. Gebruik je een sterk geurend wasmiddel voor je kleding? Ook wat je eet of drinkt kan te ruiken zijn door kinderen die hier gevoelig voor zijn (bijvoorbeeld knoflook, pepermunt of koffie). Dit is met name het geval als je nabij het kind komt. Of niet te vergeten een begeleider die een sigaret rookt in zijn pauze en daarna van dichtbij een kind begeleidt. Geurgevoelige kinderen zullen mogelijk probleemgedrag laten zien op deze momenten, alleen al doordat ze weten dat ze sterke en onprettige geuren kunnen gaan ruiken.

Tastprikkel

Hoe raak je een kind aan? Tactiel prikkelvermijdende kinderen worden mogelijk liever niet aangeraakt? Prikkelgevoelige kinderen mogelijk liever met stevige druk dan een lichte aanraking. Een lichte aanraking is vaak onplezieriger voor een kind.

Bij kinderen met problemen in de aanraking probeer je het initiatief in eerste instantie bij het kind te laten. Ook luchtstromen kunnen zeer onplezierig aanvoelen bij een kind, dus ook lucht die je uitademt. Misschien vinden prikkelzoekende kinderen je kleren, haren of sieraden erg prettig om aan te voelen.

Proprioceptieve prikkels – de waarneming van het eigen lichaam

Door een kind druk te geven op de schouders als het aan zijn tafel zit te werken, ontstaat een proprioceptieve prikkelstroom wat de alertheid van een kind positief beïnvloedt. Een high-five kan een prima beloner zijn. Ren je weleens met de kinderen, ga je samen sporten of samen naar het kopieerapparaat of de keuken rennen? Het is leuk om de verschillende kleuren te leren en daarbij op een bepaalde manier te springen: bij zwart spring je hoog, bij paars wijdbeens, bij geel spring je nauwelijks omhoog, etc. Willekeurig welke manier van prikkelverwerking een kind ook heeft: deze prikkels doen hen vaak goed!

Evenwichtsprikkels

Breng je een kind wel eens uit balans? Bijvoorbeeld bij de gymles, tijdens buiten spelen of in de gangen van de school? Kinderen die hier gevoelig voor zijn, kunnen hier erg angstig op reageren. Prikkelzoekende kinderen of kinderen met een gebrekkige registratie houden van extra evenwichtsprikkels. Op de speelplaats of tijdens gym komen ze hier vaak wel aan toe. In de klas kan je een kind misschien eens optillen van de vloer. Ook kinderen die verzorging behoeven kunnen tijdens verzorgingsmomenten bewogen worden. Op een stoel is eenvoudig een wiebelkussen te plaatsen wat het kind extra kan laten bewegen zonder er anderen mee lastig te vallen.

■ Begeleiders en een sensorisch waardevolle omgeving

Uitgaande van de verschillende manieren waarop kinderen prikkels verwerken, betekent dit ook dat kinderen gebaat zijn bij verschillende soorten prikkels vanuit de begeleider. De hoeveelheid en soort prikkels die je meeneemt in de groep, kun je als begeleider voor een groot deel zelf bepalen. Je kunt jezelf zo als prikkelbron bewust inzetten om bij te dragen aan een sensorische waardevolle omgeving voor alle kinderen in de groep.

Hiervoor is het van belang dat je allereerst probeert jezelf zo prikkelarm mogelijk te maken zodat kinderen met alle vormen van prikkelverwerking kunnen profiteren van je begeleiding. Vervolgens ga je de hoeveelheid en soort prikkels aanpassen aan de verschillende kinderen met hun prikkelbehoefte. Om dit goed te kunnen doen, zul je zicht moeten hebben op de sensorische behoeften van de kinderen in de groep. En natuurlijk rekening houden met je eigen vorm van prikkelverwerking.

De prikkelinvloed die je als begeleider hebt op een groep, is een prima onderwerp om tijdens teamoverleg te bespreken met collega's. Waardoor voelen sommige kinderen zich bij de ene begeleider als vanzelfsprekend op hun gemak en bij de andere lijkt de klik maar niet te komen? Je prikkelaanbod zou hier zomaar de oorzaak voor kunnen zijn. Probeer eens zicht te krijgen op de sensorische behoeften van elk

kind uit de groep en kijk dan eens naar de (natuurlijke) manier van begeleiden van elke begeleider. Wellicht vind je hier het antwoord op deze vraag. Iedere begeleider – kind relatie is uniek, onder andere vanwege de combinatie van de verschillende manier van prikkelverwerking van iedere begeleider – kind.

Ook de teamsamenwerking kun je vanuit de prikkelverwerking benaderen. Hoe ervaar je bijvoorbeeld de samenwerking met je collega die prikkelrijk of juist prikkelarm is? Op welke manier kun je gebruik maken van elkaars manieren van reageren op prikkels? Het werkt positief hier met elkaar zicht op te krijgen zodat het makkelijker wordt elkaars reacties en opvattingen te respecteren.

■ Kortom...

Als begeleider ben je een belangrijk onderdeel van de sensorisch waardevolle omgeving van ieder kind in de groep. Een onderdeel wat je kunt beïnvloeden en waar het kind in zijn ontwikkeling veel profijt van kan ondervinden, in leerprestaties en in plezier beleven aan groepssituaties.

Robert de Hoog is werkzaam als SI-therapeut/fysiotherapeut, Sandra Stultiens-Houben is autismespecialist/leerkracht en Ingrid van der Heijden orthopedagoog / gezondheidszorg-psycholoog binnen de zorg en onderwijs aan kinderen met een verstandelijke beperking.

Gezamenlijk zijn zij de auteurs van het boek 'Prikkelarm in de groep!' (Garant, 2012). Meer informatie: www.prikkelsindegroep.nl

■ Gebruikte literatuur:

Dunn, W. (1999). *Sensory Profile*. United States of America – San Diego: Hartcourt Publishers.

Dunn, W. (2008). *Living sensorially; understanding your senses*. Londen -Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Hoog, de R., Stultiens, S., & Heijden, van der, I.(2012). *Prikkels in de groep!*. Antwerpen: Garant.